

KEES VAN DONGEN, 1877-1968

PORTRETTIST VAN EEN TIJDVAK

DOOR ALEX DE HAAS

KRANTEN en andere publiciteitsmedia hielden ons, als ging het om het verscheiden van een regerend vorst, van uur tot uur op de hoogte met bijzonderheden omtrent het naderende einde. Dat kwam op 28 mei 1968. Toen sloot de in Delfshaven geboren en getogen, doch in 1929 tot Fransman genaturaliseerde schilder Cornelis Theodorus Maria (genoemd Kees) van Dongen voor eeuwig de ogen.

Vluchtig rees de vraag of zijn necrologie nog wel in een Rotterdams Jaarboekje thuishoorde, een vraag die metéén van tafel gewuifd werd. Kees van Dongen eigenlijk geen Rotterdammer meer? Och kom! Elke stadgenoot die het voorrecht genoot hem, in welke levensfase dan ook, te ontmoeten, weet beter. Mogelijk waren zijn Rotterdamse karaktereigenschappen zelfs medebepalend voor de uitzonderlijke plaats welke hij, zowel in het mondaine, als in het artistieke leven van Parijs innam. Hij was namelijk evenmin de ongelikte beer, als de serviele ogendienaar der rijken, waartoe de legenden hem omdichtten, maar hij was nuchter-Rotterdams genoeg om de publiciteitswaarde van welke-image-dan-ook in te zien, en hij liet de verhalen voor wat zij waren.

In werkelijkheid was hij een geboren schilder, misschien niet eens zoveel groter, maar wel internationaler van allure dan Breitner en Jan Sluyters dat waren, en hij heeft gewerkt, gewerkt met potlood, met houtskool, krijt, pastel, water- en olieverven, en dat vanaf zijn 15de tot rond zijn 85ste jaar, toen hand en geest hun lenigheid verloren. Naar Parijse trant hield hij glorieuze 'ontvangsten', en hij nam ijverig deel aan de bijeenkomsten waar 'le tout Paris' zich vertoonde, maar ook dat zag hij als een onvermijdelijk onderdeel van zijn levenstaak: temidden van het bontste feestgewoel bleef hij de geïnteresseerde toeschouwer, die uitzag naar onderwerpen voor nieuwe schilderijen, en naar relaties voor te verwachten portret-opdrachten. Want ook daarin is hij zijn Rotterdamse aard trouw gebleven: hij verloor nimmer de zakelijke aspecten van zijn stiel uit het oog.

Vanaf het eerste ogenblik dat hij als society-schilder 'in' was, vroeg hij vijfduizend gulden voor een olieverfportret. Dat was duur, ontstellend duur in de vroege jaren twintig. Maar wat is duur? Het gebeurde met de beeltenis van Anatole France toont de betrekkelijkheid van zulke begrippen aan: Anatole France gold als de Paus, of, om het profaner te zeggen, als de Vestdijk van de franse litteratuur. Van Dongen – ze waren nagenoeg burens – vroeg hem om voor een portret te poseren, en de Meester stemde toe. Maar hij was oud en had zijn eerste attaque al achter de rug. Tijdens de zittingen dommelde hij telkens weer in slaap. Toch werd het een groots schilderij, zó schokkend van oprechtheid, dat het orkanen van protest verwekte. 'De Hollandse bruid Vandongen, gast in ons land, heeft zich verstout het aanschijn van het littéraire idool Anatole France tot een karikatuur te misvormen', aldus luidde saâmgevat het oordeel van zijn verguizers. De affaire groeide allengs uit tot een schandaal.

Kort daarop vertoonde de franse frank stuiptrekkingen. Men had nog weinig ervaring met inflaties en devaluaties, en meende de muntwaarde o.a. te kunnen stabiliseren door partikuliere steunbewegingen. Eén van deze spontane reacties was de veiling van moderne kunst, waarvoor álle erkende, in Frankrijk gevestigde buitenlandse meesters, belangeloos een werk afstonden. Van Dongen, die het schandaal nimmer ontliiep, doch het met feilloos zakeninstinct eerder uitdaagde, stond het gewraakte portret van Anatole France af. Het behaalde de voor-toèn sensationele recordprijs van *achtduizend gulden!* In oktober 1968 maakte het deel uit van de beroemde collectie Rudinesko, die geveild werd bij Parke Bernet in New York. Het verwisselde van eigenaar voor *tweehonderd negen en twintig duizend gulden*. Was Van Dongen dus duur met zijn vraagprijs van vijfduizend gulden voor één portret?

Kees van Dongen werd de 26ste januari 1877 in Delfshaven geboren. Volgens de catalogus van zijn laatste overzichtstentoonstelling in Boymans-Van Beuningen (december 1967–januari 1968) gebeurde dat aan het Piet Heinsplein 118, doch de registers van de Burgerlijke Stand te Rotterdam, dat de kleine zustergemeente in 1890 opslokte, spreken van Voorhaven 96, oostzijde. Veel verschil maakt het niet uit. Het betreft hier een afstand van hoogstens enkele honderden meters, en de oorspronkelijke panden bestaan niet meer.

Zijn vader, Johannes van Dongen, was geen bierbrouwer, zoals ook bovengenoemde catalogus weer onjuist vermeldt, maar dreef een mouterij, dat is: een bedrijf waar koren – en bij voorkeur gerst – tot een grondstof voor brouwerijen en distilleerderijen verwerkt wordt. Het heet dat hij een streng en behoudend man was. Er is reden tot twijfel, wanneer men bedenkt dat hij zijn 15-jarige zoon toestond een opleiding aan de tekenacademie te volgen, en dat hij hem in 1897 f 100.— meegaf, voorwaar geen geringe som in die tijd, voor een bezoek per 'pleziertrein' aan Parijs. De franse hoofdstad was toen nog niet het Mekka voor àl wat aan beeldende kunst deed. Ze lonkte naar jonge, en in het bijzonder naar sociaalbewogen kunstenaars. Gelijk met het ontkiemende socialisme was een groep Parijse tekenaars, waaronder de bijtende Forain en de sentimentele Steinlen, doende de wereld te veroveren. Hun werken spraken zelfs de jongeren sterker aan dan die van de nog lang niet algemeen-aanvaarde impressionisten, om over de rariteiten van de 'gekke' Van Gogh en de 'excentrieke' Cézanne helemaal maar te zwijgen.

Nauwelijks twintig jaar oud huisde Van Dongen in een atelier aan de Groenendaal – de nog volkomen onbekende Speenhoff was er een blauwe maandag zijn medebewoner – en vervaardigde daar o.a. bewaard-gebleven tekeningen voor het Rotterdamsch Nieuwsblad. Kort daarop koos hij Parijs als domicilie, en verschenen zijn eerste franse tekeningen in de vermaarde weekbladen Gil Blas en L'Assiette au beurre. Eén blik, op zijn hollandse, zowel als op zijn toenmalige franse productie, is voldoende om de bijna slaafs ondergane invloed van Steinlen vast te stellen. Want al onstonden er in zijn Rotterdamse tijd al schilderijen, die vandaag nog als argument dienen in de strijd over de vraag of hij een vóór- dan wel een náloper van de z.g. 'fauves' was, tot de larmoyante onderwerpen van zijn prenten toe duiden er op dat vooral de *tekenaars* van Montmartre hem naar de Ville Lumière trokken, waarvan hij zelf één van de briljantste lichten werd.

Natuurlijk slaagde hij niet meteen. Daartoe diende om te beginnen het vagevuur van de magere jaren te worden doorstaan. Heel veel zijn dat er niet geweest, evenmin als de nachten waarin de hemel zijn dak vormde. Hij nam namelijk al vrij vlug het lot in eigen hand. Inplaats van, als zovele jonge kunstenaars doen, schimpend op de botte bourgeoisie, te wachten tot het manna zou

gaan regenen, pakte hij van alles aan waarmee een paar franken te verdienen vielen. Hij schooide als portrettekenaar langs de terrassen van de boulevards, werkte als sjouwer in de Hallen, of verhuurde zich in worsteltenten op de kermis als 'de amateur of liefhebber uit het publiek' die zich met de beroepsmatadores durfde te meten, en met veel schijnvertoon tegen de mat gedrukt werd.

Tussendoor kreeg hij hier en daar een tekening in een blad geplaatst. In oktober 1901 publiceerde 'L'Assiette au beurre' zelfs een nummer ('petite histoire pour petits et grands (n)enfants'), dat hij geheel alleen volgetekend had. Hij vond zijn eerste vaste woning in het nog altijd bestaande Bateau-Lavoir, een zonderling bouwsel aan de Place Emile Goudeau (nu Place Ravignan) op Montmartre, dat uitsluitend door jonge kunstenaars bewoond werd. Het merendeel van zijn medebewoners kwam met drie sterren in de kunstgeschiedenis terecht, de rest ging jong ten gronde.

Zijn naaste buurman en vriend was Picasso. Jaren later, toen deze, naar aanleiding van een schandaaltje, het onderwerp van een discussie vormde, liet de aanwezige Van Dongen zich ontvalen: 'Picasso vergeef ik alles, want niemand van ons heeft zoveel honger en kou geleden als hij!'

Slechts met de schilderijen-verkoop wilde het aanvankelijk niet vlotten. Artistiek Parijs, dat nog maar net aan de cynische bitterheden van de aristocratische bordeelschilder Lautrec begon te likken, had niets op met het barbaarse geklodder van de jongsten, waar de criticus Louis Vauxcelles het tot een soortnaam geworden scheldwoord 'fauves' – dat is: wilde dieren – voor bedacht. Doch vanaf de eerste vage glimlach die Vrouw Fortuna hem gunde, greep Van Dongen de kans om het geluk een eindje tegemoet te treden:

In 1904 ruimde de legendarische (en legendarisch-geslepen) kunsthandelaar Ambroise Vollard zijn zalen in voor Van Dongen's eerste eenmans-tentoonstelling. Zodra hij voelde dat het werk weerklank vond, bood hij de schilder duizend franks contant voor het totale daar aanwezige oeuvre. Op diens weigering liet hij zich niets meer aan de affaire gelegen liggen, en keek op noch om wanneer zich bezoekers meldden. Maar nu ontwaakte in Van Dongen de Rotterdamse doordrijver. Van 's morgens tot 's avonds resideerde hij zelf temidden van zijn doeken, en slaagde er aldus in een behoorlijk deel er van aan de man te brengen.

Beduidend plezieriger verliep zijn contact met Henri Kahnweiler, na zestig jaren nog altijd actief als kunsthandelaar en publicist. Deze bood hem een contract aan dat een redelijke bestaansmogelijkheid garandeerde. Sindsdien (1906) heeft Van Dongen nooit meer armoede gekend. Toen de ster van zijn poulain begon te rijzen adviseerde Kahnweiler hem om te offeren aan de franse mode van 'ontvangsten' te geven. Dat kòn, omdat de schilder inmiddels het pittoreske, doch enigszins verluide Bateau-Lavoir, via een korte vestiging aan de Rue Saulnier, verwisseld had voor een riante rez-de-chaussée-woning aan de Rue Denfert-Rochereau. Aanvankelijk vertoonden zich daar overwegend schilders, litteratoren, en figuren uit andere artistieke en intellectuele milieus. Doch de faam van Van Dongen, in het bijzonder zijn renommé van mondain portrettist, groeide snel uit tot beroemdheid, en daarmee werd de kring van al-dan-niet genode gasten eindeloos gevarieerder. Markiezen, èchte en industrie-baronnen, regeringsfiguren, toonaangevende politici, dollarkoningen, kunstenaars in allerlei schakeringen, klassieke en Folies Bergère-danseressen. . . allen dicht omzwermd door een vrouwelijke aanhang in alle graden van schoonheid, leeftijd, en moraal, verdrongen zich tussen de geschilderde aanwezigen, die vanaf de wanden op hen neerzagen.

Doller nog werden de feesten in de waarlijk vorstelijke behuizing aan de Rue Juliette Lamber, die hij in 1922 betrok. Daar showden jonge actrices de haute couture-crèaties (het begrip was nog nieuw in die dagen) van zijn vriend Paul Poiret; daar trad de jong aan doping bezweken diseuse Yvonne George op, en zong 'Valparaiso', misschien het mooiste zeemanslied dat ooit geschreven werd, en daar danste de nimmermeer-benaderde zigeunerdanser Vicente Escudero, die hij vereeuwigde op een zeldzaam-vlotte affiche. En terwijl iedereen, mannen evenzeer als vrouwen, zich beijverd had om er zo sjiek mogelijk uit te zien, bewoog de Meester zich temidden van zijn gasten in een slobbertrui – veertig jaar voor dat mode werd! –, dronk mineraalwater, holde heen en weer om de grammfooninstallatie te bedienen of de schijnwerpers voor zijn optredende artiesten te regelen, en danste tussendoor, beter en bezetener dan wie-ook in Parijs.

In dit huis ontstonden zijn opzienbarende portretten, óók die waarmede de kunstcritiek het nog altijd moeilijk heeft. Vanzelfsprekend reikte niet alles wat hij schiep tot de hoogte van zijn

kunnen. Hoe zou dat mogelijk geweest zijn bij zo'n laaiende schepingsdrift? Doch ondanks wat mistastingen blijkt het steeds duidelijker, dat de man die ons de beeltenissen van zijn vader naliet (vooral het laatste), van Comtesse de Noailles (Stedelijk Museum, Amsterdam), van Markies Boni de Castellane, van Charles Rapoport (Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam), van Anatole France, Yves Mirande, Romain Coolus, en het oogverblindende naakt van de revuedanseres Edmonde Guy, een van de grootste schilders uit de eerste helft van deze eeuw geweest is.

In het society-leven van Parijs, Deauville en de Côte d'Azur schitterde hij op alle galafeesten en ontbrak hij aan geen enkele jury die Paris-oordelen uitsprak inzake vragen van schoonheid of elegance.

In 1929, het jaar waarin hij de franse nationaliteit aannam – sinds 1926 droeg hij het lint van het Légion d'Honneur – viel de dreun in Wallstreet, die het economische, en daarmee het maatschappelijke leven van de hele wereld deed wankelen. Een tijd van diepe depressie, in het bijzonder op de arbeidsmarkt, deed bewegingen ontstaan die onafwendbaar tot het losbranden van de Tweede Wereldoorlog moesten leiden. Het grote feest was over... óók voor Van Dongen, die het nakijken had op zijn dollarprinsessen, die zich overhaast inscheepten met bestemming Verenigde Staten.

Doch Van Dongen bleef Van Dongen, wat, met een variant op de dichter Werumeus Buning, zeggen wil: 'Maar de schilder schilderde voort...'. Geleidelijk brak nu ook de periode aan van de 'overzichtstentoonstellingen' van zijn werk, die tot het einde van zijn leven zou voortduren. Behalve Parijs kregen o.a. Brussel, Bordeaux, Nice, Genève, Albi, Charleroi en New York uitgebreide ensembles van zijn schoonste scheppingen te zien. Zelfs Nederland begon eindelijk belang in hem te stellen. Weliswaar was er in 1927 al een Van Dongen-tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam geweest, doch deze was georganiseerd door het weekblad 'Het Leven', omdat het Museum zelf niet over voldoende middelen heette te beschikken om de transport-, verzekerings- en propagandakosten te betalen.

Zijn jeugdvriend Joop Siedenburg, eigenaar van de Kunstzaal Buffa in Amsterdam, toonde enige malen een uitgelezen selectie Van Dongen's, maar het duurde tot 1937 eer het Stedelijk hem of-

ficieel binnenhaalde voor een grote rétrospective. In datzelfde jaar maakte de Gemeente Eindhoven zich belachelijk door van een Van Dongen-tentoonstelling in het Van Abbe-Museum een naakt te verwijderen, terwijl een naakt van Jan Sluyters wat verderop mocht blijven hangen, aangezien dat laatste 'slechts op de rug gezien' was! Ach ja, elke Lichtstad is nu eenmaal geen Ville Lumière. Overigens was ook dáár in 1913 al eens een Van Dongen-naakt als onzedelijk van de Salon d' Automne weggehaald.

Tenslotte volgde in 1949 Rotterdam. De Meester werd als een verloren zoon binnengehaald, tijdens een der drukst-bezochte vernissages welke het gemeentelijke museum, toen nog bescheiden Museum Boymans geheten, ooit beleefd had. Jonge kunstenaars boden hem in het Museum hollandse nieuwe haring aan, en organiseerden te zijner ere bijeenkomsten in het Café 'De Pijp', en in 'De Kroon', het houten noodrestaurant achter het D.P. station, waar een Rotterdamse cabaretier hem vroege liedjes van zijn jeugdcopain Speenhoff voorzong.

Slechts enkele dagen later was er de gebruikelijke fatsoens-rel: een rechtsgerichte stadsbestuurder liet door de politie maar liefst vier schilderijen als 'aanstootgevend' wegnemen. Van Dongen's eerste reactie verdient in marmer gebeiteld te worden. Die luidde namelijk: 'Hé, ik dacht dat de Duitsers wèg waren...!' De verantwoording van de bewuste regent was kostelijk, als men tenminste Van Dongen geloven mag, uit wiens mond deze opgetekend werd: 'Ik heb persoonlijk de bezoekers geobserveerd, en ik ben geschrokken van de wellustige uitdrukking op hun gezichten, bij het aanschouwen van al dat smerigs!'

In 1957 verlaat hij Parijs en trekt naar het Zuiden. Hij vestigt zich te Monaco in een kleine villa, die hij, als een hommage aan de plaats waar hij de zon van zijn geluk op zag gaan 'Le Bateau-Lavoir' doopt. In de loop van de jaren zestig begint het innerlijke vuur te doven. Geen penseel wordt meer aangeraakt. De ijzersterke spieren verslappen, en de geest verliest haar helderheid. Op 26 januari 1967 wordt hij negentig. Ter gelegenheid daarvan organiseert het Musée National d' Art Moderne te Parijs, in samenwerking met het Museum Boymans-Van Beuningen, de laatste overzichtstentoonstelling die tijdens zijn leven gehouden wordt. Weer doet zich iets vervelends voor: zijn vrouw weigert enkele van zijn mooiste en dierbaarste werken af te staan, wanneer ze niet

even hoog verzekerd worden als de schilderijen van Vermeer die zo juist in Parijs getoond waren. Deze eis wordt als té veeleisend afgewezen. 'Boni de Castellane' en zoveel ander moois worden ons onthouden. Precies een jaar na deze onderhandelingen brengt het portret van Anatole France tijdens een Amerikaanse veiling ruim twee-en-een-kwart ton op . . .

In het voorjaar van 1968 zet de eindstrijd met de dood in. Kort daarop, op een late meidag, valt de grote duisternis over Kees van Dongen, Rotterdammer 'par un petit accident', zoals hij eens verontschuldiging opmerkte; Fransman uit eigen vrije keuze, en kunstenaar bij de gratie Gods.

BLADVULLING

MOORINNE, GEWEZEN SLAVIN

1756. Wilhelmina Louiza Frederica, jongedochter, van Angola in Africa, den 19 mey belijdenisse gedaan, was den 30 mey gedoopt en den 6 juni gecommuniceert, moorinne en slavin geweest en nog woonende bij de heer Tobias Feldner op 't Haringvliet.

Uit: *Archief Evangelisch-Lutherse Gemeente Rotterdam; Lidmatenregister 1633-1770, fol. 103.*

INWYINGH

Van het Metale

PRONKBEELD;

Ter Gedagtenisse van

DESIDERIUS ERASMUS

Op 't Heerlijkst' in zijn Geboortestad hersteld,

Crescit occVLto VeLVT arbor æVo
:faMa DIVini.

OO zien wy dan den grooten *DESIDEER*
Dien Pronk der Wijsheyd in zijn voorige eer
Weer blinken, en allenkens meer en meer
Nog hooger zweven

Deez' eer der Burg'ren, Zon van mijn gedigt
Herbore Cicero en Hollands ligt
En Tzaalherstelder die voor niemand swigt
Komt weer herleven,

Hoewel Hy ons ontroeft was voor een tijd
Nogmans Zija Naam waar op de hatenijdt
Belachelijk haar stompe Tanden slijt
Zal noyt verdwijnen

De groote Fabus geev' mijn vaarsen klank
Op dat Ik met eerbiediger gefank
Hem viere dic na zijnen ondergank
Dus komt verschijnen

Gelijk de Morgen Zon sig open doet
En op gaat met veel heerlijker gloet
Wanneer de duyf're nevels op den vloet
Zijn weggevloden

Den gouden Tolk van 't heylig nieuw Verbond
Spreekt Goden Spreuken uyt zijn wijse Mond
En leert ons klaar waar in de kragt bestond
Van God's geboden

Godlieventheyd, geleerdheyd, wetenschap
Beschonken met den glans der Burgerschap
Vertoond ERASMUS op den hoogsten trap
In al zijn Schriften

Die deftig opgepropt met rijke re'en
Het Merg der deugden op den vasten Steen
Van Godes wil ontdeén van top tot teen
En net gaan siften,

De duyfsterheyd van 't blinde Babylon
En valschen schijn ontdekt hy met een bron
Van Wijsheyd, en verrijft gelijk de Zon
Met held're stralen,

't Orakel van zijn Godgeleerd gemoed
Gaat welig weyden op den vasten voet
Zijns veders, die zoo rustig werd gevoedt
Met pit van talen

Hier zietmen 't Voorbeeld daar de deugd uyt vloeyd
Zijn hooge Geest waar in de kennis bloeyt
Die al wat leeft vernuftigt en besproeyt
Met zout van zeden

Grootdadig praat Hy met welsprekentheyd
Met zinrijk oordeel vol van deftighydt
En kneed, en smeed met keur van heerlijckheyd
Zijn wijse reden.

Hy wroet het nut der Wijsheyd door en door
En baand het aangename deugdespoor
Zijn nektartong verlekken 't leertaam oor
Met zoet vermaken,

Hoe yv'rig werkt Hy in 't Godsdienstig werk
En sweeft hoogdravend' in God's heylige Perk
Met zuiverheyd, en liefde 't klaarste merk
Van vroomen zaken!

Hy zegespraakt en blinkt in deugden uyt
't Is al geleerd, 't geen uyt ERASMUS spruyt
't Zy dat hy aanvangt, of het eynde sluyt
Van zijn orak'len

Die uytgedondert met een hooge Stem
Onsterfflijk klinken en geduyrig Hem
Weer stoff bereyden om zijn woordcnklem
Met konit te schak'len

O eeuwigduyrende Eer van Maas en Rijn
Herschepper van het zuiverste Latijn
Stads luyfter, altijd held're Zonnefchijn
Die noyt gaat onder

Gy glinstert met een uytgelese praal
Van wetenschap der allereelfte Taal
En leeft onsterfflijk in dit schoon Metaal
Als Hollands wonder;

Men schuyv' nu 't Eyland *Rodes* aan een zijd
Met haar *Kolas*, geen spitse *Pyramyd*
Nog Tempel aan *Diane* toegewijd
Mag hier by gelden,

Wy pronken met een heerlijker glans
Het levend afdrukbeeld des grooten Mans
Men kroon' die Vaders met een Lauwerkrans
Die Hem herstelden.

PETRUS RABUS.

38. Erasmus' terugkomst in 1677 bezongen door Pieter Rabus, leraar aan de Erasmiaanse Schoole en lid van de commissie die als opdracht had de sokkel van het beeld van Erasmus van nieuwe opschriften te voorzien.

39. *Pompa Erasiana* 1969.